

Dragan Prole
Filozofski fakultet, Novi Sad

Prevodilačka vernost stranom

(Boris Buden, *Vavilonska jama. O (ne)prevodivosti kultura*,
Fabrika knjiga Beograd 2007, prevela sa nemačkog jezika Hana Čopić)

Središnji pojam/problem Budenove knjige odnosi se na *prevođenje* u najširem smislu. Tematizacija prevođenja kod Budena se ne sužava odnos "originala" i prevoda, već promišlja prevođenje kao konstituens jezičke zajednice, kao središnji činilac u životu jedne kulture, uključujući i neminovne tangente politike, kulture, obrazovanja i jezika. Nesumnjivi kvalitet koji donosi ova knjiga valja prepoznati u razmatranju široke lepeze pojedinih *prevodilačkih strategija*, od Humbolta i Šlajermahera, preko Benjamina, Frojdove i Lorencerove psihoanalize, pa do izuzetno informativnog sižea postkolonijalnih revizija prevođenja kod Ahmada, Spivak i Babe.

Zaključna poglavlja knjige posvećena su emancipacijskim kapacitetima prevođenja i njihovim razradama u kosmopolitizmu Marte Nusbaum, feminizmu Džudit Batler, tezi Ernesta Lakloa o postemancipacijskom dobu, subverzivnom internacionalizmu Harta i Negrija, te Fukoovom pojmu transgresije. Imamo li u vidu činjenicu, da osamostaljenje *Translation studies* kao posebne discipline

datira tek u osamdesetim godinama prošlog veka, onda je sasvim jasno, da se Budenova knjiga ne kreće na terenu koji je sasvim utaban i čije su staze već odavno prohodne. Međutim, i pored svih nepoznanica, izvesno je jedno: studiranje teorije prevođenja nema nikakve veze sa usvajanjem definitivno omeđene prevodilačke *tehnike* bez koje se ne bismo smeli upuštati u prevodilački posao.

Budenova knjiga ne nudi recepte za koje bi bili zainteresovani sadašnji i budući prevodioci. Interes za teorijsko razmatranje prevođenja seže daleko dalje od prevodilačkog faha, pošto se u njemu kondenzuju mnogi aspekti života jedne kulture. Doduše, prevođenje nije postalo ključna reč čim se uočilo da međukulturalni odnosi imaju konstitutivnu ulogu u oblikovanju kulture, ali se ono postepeno pomaljalo na horizontu nastanjenom merodavnim problemskim kompleksima, i time predstavljalo neku vrstu popunjavanja praznina, nastalih nakon sloma ukrućene hijerarhije i represivnih autoriteta. Utoliko se favorizovanje prevođenja kao teme

duhovnih nauka može interpretirati kao naličje procesa u kojem se produbljivao pristup onome, što se naziva *vlastitim*, a pri čemu se neminovno otvaralo i pitanje odnosa prema ne-vlastitom i, kao takvom, stranom. Otuda potiče plima sve glasnijeg ukazivanja na fenomen u kojem se ukrštaju politika i kultura, markirajući prostor za reflektovanje onoga, što bismo mogli označiti kao *politike stranog*.

Zbog toga ne bismo trebali biti začuđeni pred uvidom da Budenovu knjigu odlikuje naglašena višeslojnost, čije pozitivne strane nam omogućavaju da uočimo konsekvence koje konkretni koncept prevođenja zadobija u jezičkoj, kulturalnoj i političkoj ravni, da uvidimo kako se njegovo afirmisanje ili osporavanje odražava u praktičkoj sferi, te kakav pečat on ostavlja na savremene mogućnosti realizovanja ljudske slobode i čovekove emancipacije.

Atraktivnost i aktuelnost Budenove teme počiva na tezi da je "ideja emancipacije u današnje vreme potpuno kulturalizovana",¹ ali da takva konstelacija svoje korene ima u procesu u kojem smo: "izgubili pojam društva, ili, bolje rečeno, on se rasp-linuo u drugom pojmu: u pojmu kulture. Tamo gde je bilo društvo, nastala je kultura. Sudbina pojma prevođenja odslikava taj proces preobražaja poput neke vrste simptoma."² Preobražaj

društva u kulturu ne može se misliti kao spontan, neusiljen proces na čijem putu se ne zatiču nikakve prepreke, o čemu mogu posvedočiti i napetosti između dva dominantna modela "politike prevođenja".

Konzervativni model se uspostavlja uz podršku nastojanja ka homogenizovanju kulture. Stanje jedne kulture je prema njemu uvek posledica nekih ranijih stanja iste te kulture. To za posledicu neizbežno ima dalekosežno marginalizovanje uzajamnih uticaja, tj. konstitutivne uloge koju su međukulturalne veze imale u formiranju vlastite kulture.

U meri u kojoj je lišena uticaja i merila političke elite, autonomna snaga kulture kreće se upravo u suprotnom pravcu. Njena namera nije da homogenizuje kulturalne „specifičnosti“ pojedinih nacija, te da ih predstavlja u naglašeno „pročišćenim“ formama, nego da uspostavi diferenciranje kulturalne stvarnosti u kojoj uvek ima mesta i za prisustvo „stranog“ (manjinskog, susedskog) u vlastitom.

Jedna od temeljnih kulturalnih pretpostavki za provođenje „održivog“ modela emancipacije sastoji se u afirmisanju ovakvog modela „kulturalnog prevođenja“ identiteta. Njegove mogućnosti su izuzetno primenjive prevashodno na planu obrazovanja, za šta lepo svedočanstvo pružaju monografije o tzv. „kulturalnim vezama“ koje su se u poslednjih nekoliko godina pojavile u Srbiji. Međutim, one se ne iscrpljuju samo na planu prevodilačkih aktivnosti i publikacija sa ciljem da se

1 Boris Buden, *Vavilonska jama*, str. 215

2 Ibidem, str. 238

osvetli istorijska bliskost i međusobna prožetost pojedinih kultura, već imaju daleko veći politički spektar primene.

Imamo li u vidu širinu tog spektra, onda ćemo uočiti da Bude-nova knjiga ne započinje slučajno sa razmatranjem stavova Etjena Balibara u pogledu mogućnosti konstituisanja Evrope kao prevodilačke zajednice: "Predstava o tome kako se evropski jezik, a time i zajednička evropska kultura, da ostvariti kao društvena praksa prevođenja, razotkriva kulturne i političke potencijale koji sežu daleko van granica evropskog kontinenta. Ona nas podstiče da čak i u globalnom kontekstu drugačije postavimo pitanje o identitetu, kulturi i granicama. Tako Balibar veruje da koncept prevođenja kao model nove prakse globalizovane razmene informacija otvara mogućnost da globalizaciji suprotstavimo novi oblik kulturnog otpora i protivtežu ..."³

Preteča uspostavljanja takve protivteže svakako je mislilac u čijem fokusu se našla upravo politička, jezička i kulturalna kompetencija prevođenja - Vilhelm fon Humbolt. U svom čuvenom eseju *O zadatku istoričara* on je iz nove perspektive sagledao odnos istorije i poezije. Humboltov kriterijum više nije bio vezan za pitanje o njihovoj meri "filozofičnosti", što je Aristotela navelo da favorizuje poeziju u odnosu na istoriju. Premda je bio prevashodno zainteresovan za potencijalne tačke dodira istorije i poezi-

je, Humbolt se nije usmerio ka traženju istorijskog u poeziji, ili poetskog u istoriji. U kontekstu promišljanja "zadatka" istoričara njemu je pre svega stalo do raskrinkavanja naivnosti koja je uverena, da nauka o povesti ima da brižljivo zabeleži ono što se dogodilo, te da ključan interes u tom poslu leži u akribičnoj vernosti konkretnim događajima.

Humboltova provokacija sastojala se u tvrdnji da oslonac na "ogoljenom" prikazivanju događaja nije u mogućnosti da komunicira sa onim što je povest uistinu. Dakako, istoričar ne sme da se osloni na spekulativno fantaziranje koje će sudove o povesti doneti bez ikakvog uporišta u samim događajima, ali se, isto tako, ne sme zadovoljiti ni sa historiografijom. Humboltova pouka svodi se na sledeće: pukim prikazom događaja prolazimo mimo onoga što on naziva *istina dogođenog*. Drugim rečima, *Stoffgeschichte* još uvek nije *die Geschichte*.

Istoričar je sličan pesniku utoliko, što tangiranje *istine* iziskuje svojevrsan "višak" čiji tragovi se ne mogu identifikovati u manifestovanoj dimenziji događaja. Otuda istinu događaja valja potražiti u "nevidljivim delovima svake činjenice",⁴ čime se minimalizuju dometi receptivno strukturirane vernosti. Traganje za "nevi-

3 Ibidem, str. 29

4 Wilhelm von Humboldt, "Über die Aufgabe des Geschichtschreibers", u: *Schriften zur Anthropologie und Geschichte*, Werke in fünf Bänden, Darmstadt 1969, S. 586

dljivim” ne podrazumeva samovoljno transcendiranje postojećeg. Naprotiv, ono implicira stvaralački napor, ali se on, međutim, ne svodi na sintetičko sakupljanje i obuhvatan prikaz međusobno nepovezanih činjenica. Iskoračivanjem iz spoljašnjeg i doslovnog, pesnik i istoričar pobuđuju “smisao za stvarnost”. Inicijacija tog smisla podrazumeva oprezno izbegavanje proizvoljnih konstrukcija, ali ne i smelost bez koje se istraživanje “viška” smisla ne može zamisliti.

Upskos svojoj privrženosti tradiciji koja se ogleda u činjenici da “podražavanje” prirode ostaje prepoznato kao merodavni postupak istoričarevog i umetnikovog izraza Humbolt zapravo utire put nečemu sasvim novom. U pozadini pomirenja filozofove, istoričareve i pesnikove delatnosti: “Spekulacija, iskustvo i pesništvo nisu odvojene, međusobno suprotstavljene i ograničavajuće delatnosti duha, nego njegovi različiti zraci”⁵ – krije se revizija pojma stvarnosti, osnažena markiranjem izvesnih transcendentalnih preduslova koje je neophodno zadovoljiti da bismo bilo šta uopšte mogli imenovati *stvarnim*.

Dubina “zadatka” koji Humbolt stavlja pred istoričara postaje prozirna čim ga situiramo u kontekst povlašćene teme Humboltovog filozofiranja – u jezičku ravan. Zalažući se, zajedno sa Hamanom i Herderom, da kritička filozofija ne sme podleći fik-

ciji “čistog uma”, što je moguće jedino uz pomoć kritičkog ispitivanja jezika, iz čijeg skuta se generišu operativni pojmovi svih duhovnih disciplina, Humbolt je preduzeo odlučujuće korake u pravcu afirmisanja stanovišta svojih prethodnika. Ako je jezik “materica” svih pojmova, kao što je tvrdio Haman, onda nije legitimno poverenje u njihovo opšte važenje, na koje su računali transcendentalni filozofi. Naprotiv, kod Humbolta univerzalnost biva lišena apriornog atributa i biva sučeljena sa posebnostima jezika kao neponovljivog, jedinstvenog, ali time ne nužno i opšteg pogleda na svet. Ako je jezik taj koji tvori misao i konstituiše kulturalni identitet zajednice, onda traganje za “viškom” smisla, bez kojeg se ne možemo susresti sa stvarnošću, uključuje i svojevrstan prevodilački rad. Njegova izazovnost sastoji se u činjenici, da mi nismo prinuđeni na ulogu prevodioca samo prilikom kontakta sa jezicima koji ne pripadaju našoj jezičkoj zajednici, nego čak i kada smo suočeni sa sagovornikom ili tekstom koji se kreću u okvirima “našeg” jezika.

Na taj način figura prevodioca kod Humbolta dobija do tada nepoznatu i nepriznatu auru, oko koje se neizričito sintetizuju likovi filozofa, pesnika i istoričara. Ukoliko svaki iskaz mora voditi računa o reziduumu latentnosti, ako kontakt sa istinom uključuje osvetljavanje neočigledne “tajne” inherentne činjenicama, onda to implicira da se ne smemo pouzdati u ono što nam je jezički prisno, te da

⁵ Ibidem, 587

od toga ne smemo konstruisati matricu kojoj prilagođavamo sve ono što nastojimo razumeti.

Jezička konstituisanost svake artikulacije duha nas prinuđuje na uvid, da razumevajuće bivstvovanje-u-svetu uvek već uključuje i postupak prevođenja. Hteli-ne hteli, mi smo prevodioci i u svom svakidašnjem postojanju, ali se od filozofa, istoričara i umetnika očekuje da interiorizuju, reflektuju i osmisle pozadinu vlastitog rada u kojoj stoji prevodilački *conditio humana*.

Prividan paradoks Humboltove politike prevođenja sastoji se u tezi da se prevođenje nipošto ne sme svesti na postupak transformisanja stranog u poznato. Zdravorazumska predstava, prema kojoj uspešnost prevoda zavisi od mere poznavanja “jezika originala” i virtuoznog dara za pronalaženje njegovog pandana u okvirima jezika na koji se prevodi – kod Humbolta biva bez ostatka odbačena.

Prevođenje, prema njegovom mišljenju, nema nikakve veze sa reproduktivnim kapacitetima prevodilaca. Imajući u vidu, da su u različitim jezicima iza “istih” reči zapravo na delu heterogene i nesvodive lestvice osećanja, te da kontekstualna upotreba reči nikada ne može biti podudarna, pošto je individualnost pojma određena glasovno srodним rečima kojima je okružen – Humbolt afirmiše svest o delikatnosti prevodilačkog zadatka. Raskinuvši sa naivnošću transparentne translacije iz jednog jezika u drugi, Humbolt problematizuje *nepre-*

vodivost kao problem bez čijeg aktualizovanja nema ni dobrog prevoda. Naočigled činjenice da svaki individualni jezik u sebi inkorporira specifičan pogled na svet otvara se problem međusobne (ne)prevodivosti kultura.

Ozbiljno shvatanje tog problema od prevodioca zahteva dobrovoljno *potuđivanje*, svojevrstni *fremdgehen*, zakoračivanje preko praga koji prisno, samorazumljivo i odomaćeno u vlastitom jeziku odvaja od onoga što je njemu samom strano: “... u objektivnom svetu svako ophođenje prema jeziku nužno [je] obračun sa stranim. To strano nije ništa drugo do ona subjektivna delatnost duha, koja se više ne može objektivizovati i što se ispoljava u nekoliko već pomenutih oblika: kao stvaranje ni iz čega, gde se artikuliše kreativnost obrazovanja pojma, kao individualno kod pojedinačnog jezika, kao neponovljivi pogled na svet neke jezičke zajednice ili kao neznakovno u reči, maternjeg ili stranog jezika. Samo ako smo verni tom stranom, verni smo i duhu u pravom smislu – njegovom subjektivnom biću.”⁶

Rečju, nakon raskida sa idealom transparentnog prevoda, prevodiocu preostaje samo postupak čiji središnji napor se više ne sastoji u ukidanju stranosti “originala”, nego upravo u njenom afirmisanju u okvirima vlastitog jezika. U tom kontekstu je shvatljiv i Šlajermaherov poziv prevodiocima da njihov zadatak nije da

⁶ Boris Buden, *Vavilonska jama*, str. 45-46

od originala konstruišu idiom koji je unapred razumljiv čitaocima, nego da “povedu čitaocima u susret piscu”, što implicira “da prevod kod čitalaca izazove ‘osećaj stranog’, odnosno utisak ‘da pred sobom imaju nešto strano’.”⁷

Dvadesetovekovna teorija, ali i paradigmatični slučajevi uspešne prakse prevođenja ostali su “verni” Humboltovoj i Šlajermaherovoj ideji obogaćivanja sopstvenog jezika posredstvom potuđivanja, tj. stvaralačkog prevodilačkog angažmana koji produbljuje i proširuje horizont iskazivog i mislivog.

U Benjaminovoj režiji, započinje i proces koji Buden sumarno naziva „oslobađanjem prevoda od originala“. Njegove osobenosti se ponovo vezuju uz odnos prema stranom, što možemo lako sagledati u Benjaminovom zahtevu upućenom prevodiocu, koji: “treba da dopusti da strani jezik originala utiče na njegov jezik i da ga na taj način proširuje, produbljuje, čak i transformiše.”⁸ Međutim, postavlja se pitanje može li se iskustvo stranog poistovetiti sa jezičkim iskustvom? Ne pomalja li se u njemu sloj koji izmiče svakoj verbalizaciji?

“Oslobađanje” prevoda od originala na terenu potuđivanja vlastitog jezika nije različito od markiranja pretpostavki prema kojima prevod u vlastitoj jeziku otkriva kontingenciju u čijoj senci uvek stoje i neispitane

mogućnosti. Oslobađanje time nipošto ne implicira doslovnu emancipaciju od originala. Naprotiv, ono u njemu pronalazi normativnu komponentu. Njena merodavnost proističe iz činjenice da, u uspešnim primerima, original uspeva da nadmaši one jezičke granice u kojima se kreće naša jezička zajednica. Povratan efekat prevoda na original inverzno ponavlja istu operaciju, pošto unutrašnje granice originala bivaju neminovno prekoračene uz pomoć njegovog fenomenalizovanja unutar nove, transformisane jezičke forme.

Ovim sažetim dijalogom sa Humboltom, Šlajermaherom i Benjaminom smo dotakli neznatni deo tema koje su razmatranih u Budenovoj knjizi. Suočimo li se sa raznobojnom paletom strategija prevođenja, onda svakako nećemo biti prepušteni frivolnom izboru, prema kojem ćemo se opredeljavati za jedan prejekat prevođenja, istovremeno odbacujući sve druge.

Naprotiv, *osveščivanje* različitih dimenzija i zahvata prevodilačkog posla ujedno predstavlja izazov *osmišljavanja* vlastite egzistencije u svim njenim kulturalnim ispoljavanjima.

“Vernost” Budenovoj knjizi utoliko poprima crte egzistencijalnog ostvarivanja prevođenja u našim vlastitim životima. Prevođenje nije teorija, nego konkretan život. Budenov životni put samo je jedan primer, a na nama ostaje, da vlastitim naporima pokažemo da mnoge staze na prevodilačkim etapama života još uvek nisu prokrčene.

⁷ Ibidem, str. 49

⁸ Ibidem, str. 79